

Gabriela PANU
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Mecanismele memoriei. Amintire și uitare la universitățile timișorene în perioada comunistă

Abstract: (The mechanisms of memory. Memory and forgetfulness at the Timișoara universities during the communist period) The narratives of the women who were part of the university niche reveal nostalgic attitudes and focus on the positive aspects of the regime that gave them a high social and professional status. Beyond the multiple memory deficiencies, their narratives provide valuable data on the basis of which a portrait of a collective professional destiny can be constructed. The discourse on the past in general and on their career in particular reveals certain automatisms of thought and sometimes even clichés such as those that overestimate the quality of education in Ceausescu's time, the period in which they were active. The narratives of the interviewees almost turn into myths about themselves, the narration of professional facts and achievements are truly heroic, worthy of the legends with sacred characters. The self-glorification of biographies is unanimously present in their career stories, the academic women are aware of their personal value and importance and they are highlighting these things without modesty.

Keywords: *university elites, communism, women's careers, memory, forgetfulness.*

Rezumat: Narațiunile femeilor ce făceau parte din nișa universităților dezvăluie atitudini nostalgice și evidențiază aspectele pozitive ale regimului care le-a oferit un statut social și profesional de elită. Dincolo de multiplele deficiențe ale memoriei, narațiunile universităților furnizează date valoroase pe baza cărora se poate construi un portret destul de elocvent al destinului profesional individual. Discursul asupra trecutului în general și asupra carierei în special relevă anumite automatisme ale gândirii și uneori chiar clișee de tipul celor care supraevaluează calitatea învățământului în vremea lui Ceaușescu, perioadă în care ele au profesat. Narațiunile interviuatelor aproape că se transformă în mituri despre sine, faptele și realizările profesionale sunt de-a dreptul eroice, demne de legendele cu personaje sacre. Auto-glorificarea biografiei este prezentă în unanimitate în povestirile lor de carieră, universitățile fiind conștiente de valoarea și importanța personală și evidențind aceste lucruri fără modestie.

Cuvinte-cheie: elite universitare, comunism, cariere feminine, amintire, uitare.

În România, la un sfert de secol de la căderea regimului comunist, amintirea comunismului nu este una omogenă, ci una formată din multiple narațiuni ce variază de la atitudini nostalgice, la unele auto-victimizante. Ce dezvăluie/povestesc despre ce își aduc aminte? Ce vor să scoată la iveală sau ce vor să omită? Sunt întrebări condiționate de subiectivitate, dar mai ales de intenționalitate, întrebări la care încerc să răspund bazându-mă pe cele 18 interviuri efectuate cu femei cadre universitare în Timișoara comunistă.

În cazul narării din memorie există mai multe variabile ce trebuie luate în calcul: „Narațiunile personale nu numai că descriu experiențe, (...) narațiunile personale sunt

construite în cadrul contextului social general; ele produc și sunt produse de meta-narațiunile culturale dominante” (Branc 2008, 111). Pe de o parte sunt limitările date de instalarea uitării odată cu trecerea timpului, iar pe de altă parte sunt voința/subiectivitatea povestitorului de a omite sau dimpotrivă de a sublinia anumite lucruri sau întâmplări. Ce își aduc ele aminte? este întrebarea condiționată de limitările fizico-biologice ale funcționării creierului uman. Aici intervine imaginația, ca invenție, ca falsă aducere aminte sau ca exagerare involuntară: „Redusă la reamintire, memoria operează așadar pe urmele imaginației” (Ricoeur 2001, 19). Reprezentarea prezentă a unui lucru absent face ca *phantasma* să se instaleze (Ricoeur 2001, 22).

Memoria devine selectivă și uitarea se instalează atunci când între timpul petrecerii acțiunii și timpul povestirii intervine o perioadă mai lungă. Pe lângă acestea mai există și câțiva factori perturbatori suplimentari în ceea ce privește memoria: schimbarea perspectivei narative datorată schimbării regimului politic și a încetării activității profesionale la momentul rememorării (toate fiind pensionare). Există lucruri, cum ar fi discriminarea, pe care nu le pot indica din cauza faptului că nu sunt conștiente de existența lor. Trebuie luată în considerare posibilitatea unor mărturii false (chiar cele date prin refuzul de a discuta despre subiecte considerate mai delicate), de aceea trebuie să ne îndoim uneori de sinceritatea totală a răspunsurilor primite.

Producția discursivă (narațiunea) rezultată în urma unui interviu are tendința de a distorsiona parțial realitatea istorică sau politică pentru a da coerență parcursului personal: „Această tendință este accentuată în cazul membrilor claselor dominante. Se manifestă un fenomen de reconstrucție *aposteriori* a unei coerențe – «ideologie biografică» sau «iluzie biografică»” (Branc 2008, 117). Realitatea discursivă și coerența narațiunii sunt rezultatul combinației dintre realitatea istorico-empirică cu realitatea psihică și semantică (Branc 2008, 118-119). Contaminarea narațiunilor se produce deci atât prin acte neintenționate (reflexul natural de evitare al disonanțelor cognitive) cât și prin acte ale conștiinței caracterizate de intenționalitate. În analiza răspunsurilor primite de la cele intervievate vom încerca să distingem și să deosebim aceste două categorii, fără a le caracteriza pe cele din urmă ca false mărturii, ci, mai degrabă, ca subiectivități sau ca perspective personale (legate de percepții diferite). Nu există o realitate obiectivă, ci doar o multitudine de realități subiective ale individului, alcătuite din nivele ale realității sociale, istorice, politice etc. Fiecare individ are o capacitate reflexivă care formează/deformează percepția și deci rememorarea. Unele date furnizate de universitare, cum ar fi date cu caracter personal, data nașterii, nume, anul intrării în câmpul muncii, în partid etc. pot fi încadrate în categoria „amintire pură”, iar altele ca descrierile atmosferei din catedră, a relației cu colegii sau cu studenții, se încadrează la categoria „amintire-imagină” (Ricoeur 2001, 70). Așadar, tabloul carierei ca și al epocii, construit de narațiunea prin rememorare, se află undeva între „prezentare” și „percepție”, între o memorie ce repetă și o memorie ce imaginează și cel mai probabil denaturează. În capcana falsei amintiri (a imaginației) cad și femeile universitare atunci când povestesc cu nostalgie despre un regim totalitar, ignorând aspectele negative ale intervenției statului în viața privată a individului.

Reinhard Koselleck desemnează două categorii ale istoriei: *spațiul experiențelor* pentru trecut și *orizontul așteptărilor* pentru viitor¹. Preferința universităților pentru trecut este în mare măsură justificată de faptul că trecutul pe care-l rememorează cu nostalgie este intervalul lor de acțiune, perioada activă a vieții, adică *spațiul experiențelor* lor, al reușitelor profesionale. Așadar, e normal ca acea perioadă să fie asociată cu experiențe pozitive chiar dacă acestea s-au petrecut în contextul unui regim totalitar cu multe neajunsuri sau chiar abuzuri pentru majoritatea populației. Deși ele consideră că furnizează date obiective despre acea perioadă, o fac prin prisma propriilor afecte. Nostalgia mai este alimentată și de transformarea treptată a optimismului față de politic din '90 (plin de speranță) în pesimismul actual față de politic (care a eșuat conform așteptărilor din '90).

Conform lui Ricoeur, a-ți aminti presupune exersarea memoriei, iar acest lucru a fost confirmat și de interviurile care s-au pregătit pentru momentul povestirii, au făcut eforturi pentru a-și aminti anumite lucruri, ba chiar au trecut ad-hoc prin efortul reamintirii atunci când le-au fost adresate întrebări despre lucruri la care nu se gândiseră dinainte. Acest efort s-a manifestat prin pauze în cursul vorbirii, momente în care încercau să readucă în prezent lucruri uitate, sau prin reluări și corectări ale unor declarații anterioare. Dincolo de procesele psihice implicate în actul reamintirii, ne vom concentra pe latura de intenționalitate, pe ce consideră informatoarele că este important de povestit sau ce vor ele să se știe despre cariera lor sau despre perioada în care au activat la catedre universitare. Cum fac ele uz sau abuz de memoria lor și mai ales ce narează? Pentru a ilustra aceste lucruri am operat cu o distincție: prima categorie cuprinde ce evită/refuză/omit să dezvăluie, iar cea de-a doua categorie cuprinde lucrurile asupra cărora se insistă/se evidențiază/se subliniază. În prima categorie intră aproape exclusiv lucrurile considerate de interviuate ca fiind negative. La întrebarea „au existat persoane care să vă pună piedici, să vă facă rău?”, răspunsurile deși au fost afirmative, au fost urmate de un refuz categoric de a vorbi despre acele persoane sau despre acele amintiri. La fel s-a întâmplat și în cazul întrebărilor legate de implicarea politicului sau a Securității în actul educațional, întrebări la care răspunsurile fie au fost monosilabice fie au fost atât de ambigue încât ne fac să punem la îndoială sinceritatea lor. Nu același lucru se poate spune și despre răspunsurile foarte complexe, lungi, primite la întrebările legate de cariera profesională, ele dezvoltându-se în adevărate povești de viață. Așadar, diferitele grade de acuratețe ale reconstituirii trecutului variază și în funcție de subiectul abordat. Sunt dispuse să povestească cu lux de amănunte lucruri legate de persoane care le-au influențat în bine parcursul profesional, dar refuză să vorbească despre acele persoane care au reprezentat piedici în acest parcurs. Povestesc cu plăcere parcursul formării lor profesionale (unde și când au făcut școala, relațiile cu studenții etc), dar cu neplăcere sau indiferență despre părțile „rele” ale regimului (ședințe dese, învățământ politic obligatoriu, suspiciunea generalizată

¹ Noțiuni dezvoltate pentru prima oară în capitolul „Erfahrungsraum und Erwartungshorizont - zwei historische Kategorien” al cărții lui Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, publicată în 1979, carte tradusă în română în 2004.

față de cel de lângă tine etc.) Imaginile asimilate ca „bune” sunt considerate ușor de evocat, pe când cele considerate „rele” sunt aproximative sau omise cu bună știință, deși sunt identificate și recunoscute. Dacă în cazul răspunsurilor din prima categorie limitările/erorile sunt cauzate de memoria naturală, în cazul celor din cea de-a doua categorie avem de-a face cu ceea ce Ricoeur numește *memoria manipulată* sau *memoria comandată abuziv*. Acest abuz de uitare se produce nu neapărat din dorința de a amnistia persoanele în cauză, ci este mai degrabă un act de apărare al sinelui care refuză să-și amintească persoane sau fapte indezirabile. Uitarea aici are rol terapeutic dar și preventiv, cu toate că amintirea nedorită există, este simțită, doar că se refuză verbalizarea ei, ca și când nerostind-o ea nu ar exista.

Dincolo de multiplele deficiențe ale memoriei identificate anterior, totuși, narațiunile universităților furnizează date valoroase pe baza cărora se poate construi un tablou destul de elocvent atât al destinelor profesionale individuale, cât și un tablou instituțional într-o perioadă istorică complexă. Universitățile intervievate prin narațiunile lor emit „pretenții de validitate”¹, (Bourdieu 2012, 17) adică pretind că informațiile pe care ele le comunică se supun rigorilor de adevăr și corectitudine.

Interogațiile care derivă din această problemă sunt: se poate găsi o colectivitate în inter-subiectivitate, există ceva comun în toate răspunsurile primite astfel încât să putem identifica o legătură? Dintr-o multitudine de destine (narațiuni) personale se poate țese o imagine colectivă, o memorie unitară? Narațiunile universităților nu pot fi înțelese decât prin prisma unui context dat de o anumită cultură, istorie, regim politic și chiar statut social. Narațiunile relevă date despre persoana care povestește dar și despre locul și timpul în care aceasta a trăit și și-a desfășurat activitatea. Aceste date pot fi uneori identificate direct, alteori pot fi deduse. În ce măsură amintirea este alterată nu atât de uitare, cât de raportarea celor întâmplare în trecut la perioada actuală? În ce măsură din acțiunile de amintire (cu grade nedefinite de fidelitate a memoriei) ale interviuților se poate dobândi o cunoaștere istorică?

Raportarea temporală față de o perioadă istorică face aproape întotdeauna referire, fie explicit fie indirect, la dimensiunea politică: „înainte”, „în timpul”, „pe vremea”, „pe timpul”, „până în”, „după”, „acum”, „atunci”, „mai târziu”, sunt termeni de comparație în care punctul de referință este perioada comunistă. Uneori perioada de referință este valorizată negativ, alteori pozitiv. Raportarea celor povestite la un alt timp decât cel al întâmplării se face nu doar față de un timp post-întâmplare (înainte și după 90) dar și față de un timp anterior întâmplărilor (înainte și după 23 august 1944 sau înainte și după venirea comunismului). Această raportare a evenimentelor față de perioada interbelică o găsim în narațiunile despre modă: înainte de război se purtau pălării, în comunism nu se mai purtau pălării ci șapcă, batic sau bască. Acest lucru relevă din nou (indirect) imixtiunea politicului în viața cotidiană a cetățenilor.

Interviul ca mărturie, ca memorie declarată, dă naștere dilemei pendulării între încredere și suspiciune. Această îndoială derivă, mai întâi de toate, din caracterul

¹ Concepte introduse de Jurgen Habermas.

autoreferențial al subiectului care se autodesemnează ca martor ocular și deci intrinsec pune la îndoială onestitatea intențiilor cuiva. Din această cauză asemenea declarații trebuie verificate printr-o dublare a surselor, lucru pe care l-am făcut prin consultarea arhivelor. Bineînțeles că și documentul de arhivă, pe lângă utilitatea lui, își are neajunsurile sale date de caracterul formalist și reducăționist pe care îl au actele instituționale într-o perioadă profund birocratică. Demersul nostru vrea să testeze veridicitatea narațiunilor-mărturii primite din interviuri prin grila datelor găsite în dosarele de arhivă. Pentru că nu putem contesta memoria declarativă, trebuie să supunem controlului narațiunea-mărturie. Această verificare va fi făcută atât prin confruntarea între mărturii discordante, în vederea stabilirii unei povestiri probabile, plauzibile, cât și prin confruntarea mărturiilor cu surse inedite (documentele de arhivă) sau edite (cărți, articole, reviste).

Actele de vorbire sunt în sine enunțuri performative și nu trebuie analizate doar din punct de vedere pur lingvistic, ci într-un context social: „cuvintele pot deveni instrumente de coerciție și de constrângere, mijloace de intimidare și de abuz, semne de politețe, de condescendență și de dispreț” (Bourdieu 2012, 7). Spre exemplu, una dintre ele recunoaște cu dezinvoltură că nu poate judeca societatea sau politica în care au crescut, ba chiar o consideră una morală: „ce-i rău să fie toți egali?”. Acest „crez” egalitarist îl motivează ca fiind datorat educației (în spiritul egalitarist) pe care a primit-o încă de mică la școală. Interesant este faptul că ea nu asociază perioada comunistă cu un regim de tip dictatorial sau măcar abuziv, ba chiar îl numește social-democrație. La altă informatoare am identificat atât un limbaj cât și un comportament cu multe semne ale îndochinării. Se declară apărătoarea programului de raționalizare a alimentelor din anii '80, ea scriind mai multe lucrări, printre care și teza de doctorat, pe tema programelor de exerciții fizice pentru combaterea obezității la studentele supraponderale. De asemenea pledează pentru reîntoarcerea la separarea învățământului (și a căminelor) pe sexe, considerând că sursele lipsei de respect actuale a bărbaților față de femei sau vice-versa se datorează mixajului de gen în învățământ.

Efectul prelucrării individului de către sistem într-un anumit spirit, într-o anumită ideologie, este o convertire totală a lui, o adeziune sinceră și de durată, ce nu s-a schimbat nici măcar odată cu schimbarea regimului politic:

Personalitatea umană se construiește social, se dezvoltă ideologic prin socializare și internalizare, suportă presiunile ideologicului(...) Tiparele de gândire, structurile mentale se formează printr-un proces de impregnare (indoctrinare) generat de context (Neculau 2004, 90).

Peter Molloy descrie foarte bine mecanismul de educare în spiritul comunist și de atragere a oamenilor printr-un sistem de medalii și distincții, făcându-i să se simtă flatați de participarea lor la construcția societății comuniste. Autorul face acest lucru analizând declarațiile unor cetățeni ai Germaniei de Est și ai Cehoslovaciei care relevă exact acest aspect al mândriei de a fi parte într-un întreg/colectiv învingător sau prosper: „Am simțit că mă angajez în ceva ce putea ajuta enorm țara mea”; ”M-am

simțit foarte mândru când am primit-o și chiar și astăzi mă simt un Erou al Muncii Socialiste” (Molloy, 2012, 131)¹.

Raportarea nostalgiei la viitor se face printr-un *orizont al așteptărilor*² (Koselleck 2004) aproape apocaliptic în care interviuatele prezic dispariția unor profesori, colegi sau studenți de calitatea celor din trecut: „monștri sacri”, „genii”, „eminenți”, „corectitudine ireproșabilă”, „dedicați”, „foarte capabili profesional”. Datorită faptului că personajele prezente în autobiografiile universităților reprezintă ființe dispărute (în prezent nu mai există profesori, studenți sau oameni în general de talia celor de atunci), narațiunea lor se transformă în una mitică. Atât dănele cât și profesorii, colegii sau studenții lor de dinainte de 90 erau ființe excepționale, creatoare de schimbări majore, inventatoare ale unor dispozitive sau proceduri ce au revoluționat domeniul lor de studiu, deschizătoare de drum ale epocii lor. Până și timpul ține de domeniul sacralului, pentru că există un „înainte de 90” și un „după 90” sau „până la Revoluție” și „după Revoluție”.

În măsura în care comportamentul lor profesional poate fi asimilat ca masculin, atunci identificarea cu femininul vine prin prisma adeviziunii lor politice: „m-au ales pentru că eram femeie”. Nu dau semne de insecuritate din cauza genului și chiar au un limbaj ce denotă relații de putere cel puțin egale cu bărbații, mai ales cele care au deținut grade didactice superioare.

În ceea ce privește semantica narațiunii, am putut identifica folosirea frecventă a superlativelor auto-laudative. La întrebările legate de viață/carieră, respondentele, într-o logoree aproape de neîntrerupt dădeau informații redundante iar la întrebările legate de atmosfera politică a vremii răspunsurile erau aproape monosilabice.

Cele mai folosite verbe sunt cele ce rememorează dar în același timp arată nostalgia față de trecut: „a fost” (de departe cel mai des întâlnit), „a dispărut”, „a pierit”, „a făcut”, „a început”, „a creat” etc. Termeni precum „tovarăș”, „uzină”, „lupta de clasă”, „egalitate”, „echitate”, ș.a. sunt încă folosiți în limbajul comun (de cele mai multe ori apreciativ) de universitățile timișorene. Substantivul „tovarăș” a fost folosit de 13 ori de către cinci dintre interviuate.

Doamnele interviuate sunt circumspecte, uneori chiar suspicioase, la adresa intențiilor noastre și își exprimă în particular teama de a fi defăimate: „Sper că n-o să mă faci comunistă”. Anxietățile de a fi considerate comuniste sunt camuflerate în spatele justificărilor de tipul „toată lumea” sau „nu era nimic rău”. Dorința de a nu fi asimilate regimului deși au recunoscut că erau membre de partid sau chiar că au deținut funcții politice (de secretar de partid) a fost exprimată de către mai multe dintre interviuate. Ele consideră că „nu au avut nimic de-a face cu politicul” chiar și atunci când au deținut funcții politice.

În timp ce opinia publică și cercetătorii condamnă perioada comunistă, caracterizând-o ca fiind una din cele mai întunecate epoci ale istoriei naționale, există

¹ Declarații date de Jürgen Krause, Vladimir Remek (cosmonaut cehoslovac) și Rudolf Vasileo (un minier căruia în 1981 i-a fost acordată cea mai înaltă distincție civilă din Cehoslovacia).

² Concept preluat conform înțelegerii lui Reinhart Koselleck.

și persoane care își amintesc cu nostalgie acea perioadă. Dacă unii își amintesc greutățile și abuzurile regimului, o parte a elitei urbane educate, cea care a încercat să se adapteze constrângerilor impuse de regim, devine nostalgică. Mai mult decât atât, membrii generației tinere din comunism, cei care au fost educați și care au socializat exclusiv sub comunism, produc narațiuni mult mai puțin dramatice sau critice la adresa regimului. Deoarece universitățile au făcut anumite compromisuri ideologice și s-au autocenzurat pentru a se conforma regimului, procesul de reamintire are nevoie de strategii de disculpare sau de justificare. Astfel de strategii cuprind concentrarea pe standardele profesionale înalte pe care le-au menținut de-a lungul carierei lor pentru a se sustrage întrebărilor legate de implicarea lor politică.

În *Conștiința Culpei* (Ricoeur 2001, 568-576), Karl Jaspers distinge mai multe feluri de culpabilitate, cum ar fi cea politică și cea morală. Dacă refaceam raționamentul lui, ajungem să disculpăm femeile cadre universitare în perioada comunistă de amândouă. Nu se simt vinovate de nimic și, chiar dacă în prezent se duce o campanie de denunțare a comunismului, iar unele au făcut parte din PCR, nu se consideră absolut deloc parte a politicului acelor vremuri. Nu identifică poziția de membru de partid cu nicio incriminare de orice fel, argumentând că „atunci toți eram membri”, sau „eram făcuți membri fără să vrem”. Calitatea de membru de partid era considerată o regulă general valabilă și care nu duce automat la o învinuire a subiectului, iar uneori duce chiar la o autoapreciere pozitivă pentru că „te făceau automat membru (în UTC) dacă erai mai bun la învățătură”. Ba mai mult decât atât, chiar și cele care au deținut funcții politice declară că „n-am avut nimic de-a face cu politica”, disculpându-se cu argumentul conform căruia motivul alegerii lor în acele funcții este cota de gen: „pentru că se făceau statistici”. Deși acestea aveau calitatea de membru de partid sau funcții precum secretar de partid pe facultăți, în aceste funcții desfășurau activități inofensive, care nu puteau fi catalogate ca activități politice: „făceam cursuri de pictură cu femeile”, „țineam evidența mediilor studenților” etc. Această auto-amnistiere este legitimă, dacă ne referim la intenționalitatea morală a unui fapt politic, iar din moment ce ele atunci când s-au aflat în funcții politice au desfășurat acțiuni ce nu au legătură cu politicul, nu pot fi condamnate doar pentru deținerea unei funcții. Privită dintr-un alt punct de vedere, disculparea de orice potențială vină poate surveni din faptul că „greșeala se supune regulii sociale a inculpării” (Ricoeur 2001, 567). Adică se aplică regulile specifice perioadei în care s-a produs evenimentul și nu regulile contextului istoric și politic actual. A fi membru de partid nu este o vină *per se*. Vinovăția sau nevinovăția politică a cetățenilor „rezultă din apartenența de fapt a cetățenilor la corpul politic în numele căruia au fost comise crimele” (Ricoeur 2001, 573), sau în cazul nostru faptele, indiferent de gradul lor de adeziune la politica statului. Dacă în cazul culpei politice nevinovăția este ușor de dovedit, în cazul culpabilității morale lucrurile sunt mai complicate, deoarece responsabilitatea morală însumează masa actelor individuale mici sau mari care au contribuit, prin consimțământul lor tacit sau fățiș, la culpabilitatea criminală a politicienilor și la culpabilitatea politică a membrilor corpului politic. Deși aici am putea incrimina universitățile de consimțământ tacit, ele însele

refuză propria inculpare, declarând că intențiile lor au fost întotdeauna morale. Disculparea/eliberarea sinelui (subiectului) de actul său din trecut, „a dezlega agentul de actul său” (Ricoeur 2001, 596), se produce atât prin dislocarea subiectului cât și prin „dispoziția spre bine” a subiectului. Totuși negarea multiplă de tipul „nu știu”, „nu am avut impresia”, „nu am avut de-a face cu asta”, „nu cunosc”, „nu am fost implicată, deci nu am cum să știu”, „nu am simțit neapărat asta”, reprezintă formulări prin care universitarele se auto-incriminează, mai mult decât să se disculpe.

Există două viziuni în ceea ce privește judecarea perioadei comuniste. Această dihotomie a părerilor mai mult sau mai puțin subiective surprinde pe de o parte tabăra celor care au fost sau se consideră victime ale regimului și pe de altă parte tabăra celor care nu se consideră victime ale regimului. Universitarele timișorene se încadrează în cea de-a doua categorie, ele declarându-se beneficiarele unei cariere de succes, la care regimul a contribuit pozitiv, sprijinindu-le și nu punându-le piedici. Femeile pe care le-am intervievat nu s-au definit ca victime ale actelor de discriminare la locul de muncă ci ca profesioniste, cu cariere meritoase chiar dacă unele s-au confruntat cu situații discriminatorii fâțișe (pe care rareori le pot identifica). Dubla povară la universitarele timișorene nu prea a existat pentru că au avut un mare ajutor din partea familiei (mame, soacre, soț etc.) și au acordat destul de puțin timp sarcinilor casnice.

Un tipar al răspunsurilor primite se caracterizează în principal prin idealizarea relațiilor cu superiorii și cu colegii, negarea oricăror acte de discriminare semnalate de interviuator și uneori de o duplicitate între declarații, mai ales între declarațiile date cu reportofonul pornit și cele *off the record*. Astfel putem sublinia că disonanța cognitivă funcționează la toate interviuatele cu excepția uneia, care admite și existența răului, este conștientă de el și nu idealizează perioada respectivă așa cum fac de cele mai multe ori toate celelalte. De asemenea, am putut observa o oarecare nostalgie față de multe aspecte ale aceleiași perioade, în ceea ce privește calitatea pregătirii studenților, a ordinii și disciplinei sau a solidarității de altădată versus jungla individualistă de azi: „oamenii rămân supuși, adaptându-se arhetipurilor tradiționale ale vieții de zi cu zi din comunitatea lor, în credința că acele arhetipuri sunt în același timp și inevitabile și juste. Majoritatea oamenilor acceptă convențiile societății în care s-au născut, fiindcă acestea, de regulă, le dau impresia că aparțin singurei realități posibile” (Kertzer 2002, 53).

În ceea ce privește accesul populației la bunuri de consum, în unanimitate respondentele au o mulțime de amintiri pozitive în ceea ce privește perioada de liberalizare și câteodată chiar de nostalgie în ceea ce privește perioada comunistă în general, în timp ce rareori au amintiri legate de perioada în care condițiile de trai erau aspre. Reprezentările negative generale ale opiniei publice legate de perioada comunistă (lipsuri alimentare, haine de proastă calitate și greu de găsit, privarea de divertisment) nu se regăsesc în narațiunile universitarelor, ele fiind privilegiate în privința accesului la bunuri la care oamenii de rând nu aveau acces. Excepție face călătoria în străinătate, care în țările capitaliste le era interzisă și în țările socialiste greu

accesibilă, lucru acceptat ca atare și pe care declară că l-au recuperat după revoluție când au călătorit foarte mult.

Legat de problematica discriminării universităților de către colegii și superiorii bărbați, ele o neagă, cu o singură excepție. Poziționarea individuală (ca subiect al discriminării) ține în primul rând de conștientizarea sau neconștientizarea relației de dominație dar și de poziția colectivului social și a politicului. Din moment ce universitățile timișorene nu puteau identifica comportamentul sexist al colegilor și comportamentul paternalist al statului care le declarase emancipate și egale cu bărbații, este normal ca ele să nu se autoidentifice ca fiind discriminate.

Dacă atunci când e vorba de contingentul politic amintirile nu sunt exacte, ba chiar este invocată uitarea, în schimb amintirile sunt impresionant de exacte atunci când e vorba de descrierea minuțioasă a hainelor pe care le purtau în acea vreme sau de lucruri ce țineau de o oarecare rutinizare, obișnuință, care face ca unele acțiuni să se transforme în acte reflexe. Acest fenomen se numește „supraviețuirea imaginilor”. Doamnele descriu cu lux de amănunte materialele din care se făceau haine, de unde le procurau, ce purta lumea atunci etc.

Majoritatea respondentelor se arătau foarte mulțumite de mediul profesional în care își desfășurau activitatea și nu conștientizau faptul că erau discriminate și nu pot identifica atitudini discriminatorii flagrante din partea colegilor bărbați chiar și atunci când le povestesc. Alte exemple privind incapacitatea de a recunoaște raporturile inegale dintre femei și bărbați putem întâlni la doamnele intervievate care au ocupat funcția de secretare ale diferitelor facultăți. La întrebarea „ați fost vreodată în orice fel discriminată?” ele au răspuns că nu, motivând cu mândrie faptul că șeful lor direct, decanul, care era evident bărbat, respecta munca pe care acestea o desfășurau. Nu percepeau relația de subordonare șef/bărbat – subaltern/femeie ca fiind una sexistă, situațiile androcentrice fiind percepute ca normalitate.

Prin omisiunea sau sublinierea anumitor evenimente relatate, oamenii încearcă să reducă disonanța cognitivă, căutând să asigure continuitate și coerență internă povestirii, indivizii „explicându-se” pe ei înșiși, raționalizând, justificându-și alegerile, acțiunile și uneori disculpându-se sau refuzând să-și asume responsabilitatea prin corelațiile cauzale pe care le oferă. De aceea universitățile adoptă un discurs justificativ, un discurs care minimizează sau neagă părțile negative ale regimului comunist. Fenomenul paradoxal de disculpare-mândrie se întâlnește foarte des la majoritatea respondentelor. Pe de o parte când e vorba de lucruri „rele” intervievatele au dat declarații de genul: „toată lumea era în partid”, „toți eram membri”, „te obliga și nu puteai refuza” etc., iar pe de altă parte când e vorba de ceva „bun”, de realizări sau reușite există mândria de a fi participat la ceva. De aceea se poate afirma că nu sunt programatic duplicitare, ci doar creează „mecanisme de reducere sau diminuare a disonanțelor, baricadându-se în spatele moralității proprii și a competențelor profesionale” (Neculau 2004, 95). Îndoctrinarea lor era mai mult o formă de mimare a atașamentului, o convenție, decât o adeziune sinceră, iar reușita regimului de a dirija sau supune comportamentele se făcea printr-o atmosferă de frică, de suspiciune.

Conformismul era unul de suprafață deoarece ele mai mult mimau adeziunea prin dedublare. Folosind cuvinte precum „crez socialist”, principiul moral după care își duce viața doamna M.Ș. „se învelește” într-un ambalaj de convingeri pe care le susține afectiv, apărându-și trecutul cu care s-a identificat. Totuși, considerăm că anumite poziții acuzatoare, luate de cercetătorii post-decembriști față de oameni care au avut un statut privilegiat sau cariere de succes în comunism, sunt periculoase, deoarece ele exclud de cele mai multe ori aspectele meritorii ale acestor persoane.

Alt aspect important îl constituie refuzul unanim și categoric al respondentelor de a dezvălui informații despre persoane care le-au creat impedimente în carieră cu toate că admiteau existența acestor persoane. Aceste observații conduc la suspiciune și la adresa răspunsurilor de negare primite la întrebarea: „Ați fost vreodată interpellată de vreun angajat al Securității?”. De fiecare dată când schimbam subiectul discuției spre întrebări despre politică, vedeam pe fețele interviuatele ca și în răspunsurile lor, că erau nemulțumite de cursul pe care îl lua conversația. Simțeam neîncrederea lor și ezitarea în a răspunde, precauții parcă alimentate de atâția ani de suspiciuni trăiți înainte de 89. Aceasta nu este neapărat o lipsă de interes pentru problemele legate de politică, ci refuzul de a recunoaște că, de fapt, ele legitimau o putere dictatorială prin omisiunea opoziției. Subaprecierea ponderii ideologice a interviuatele se face prin simplificarea sau mistificarea realității prin trunchierea informațiilor oferite. Deși la unele întrebări au fost reticente, au răspuns totuși tuturor întrebărilor mai puțin întrebării legate de persoanele care le-au incomodat sau au reprezentat un impediment în cariera lor profesională. Refuzul lor a fost argumentat prin faptul că acele persoane sunt decedate: „de morți numai de bine”, „lasă că acum se odihnește” etc.

Narațiunile femeilor ce făceau parte din nișa universităților arată mai degrabă atitudini nostalgice și evidențiază aspectele pozitive ale regimului care le-a oferit un statut social și profesional de elită. În narațiunile interviuatele amintirile negative, *traumatice* sunt foarte puține, aproape inexistente, în timp ce amintirile pozitive, *vivace* și cele de tip *flash* abundă¹ (Branc 2008, 113). Prin urmare, nu se întâlnesc prea multe regrete legate de propria persoană și acțiunile personale, în schimb sentimentul de regret se îndreaptă spre o lume apusă, o lume considerată de ele în mare parte mai bună. Sentimentul că vremurile de altădată erau mult mai bune decât prezentul îl au și universitățile timișorene, deși acest sentiment nu este specific României, ci este întâlnit în tot blocul estic, iar în literatura de specialitate se găsește sub numele de estalgie sau nostalgia roșie.

Discursul nostalgic nu este nimic altceva decât „abdicarea de la responsabilitățile personale, o reîntoarcere lipsită de vinovăție”² (Boym 2001, 6). Nostalgia este tot o dimensiune a utopiei, doar că ea nu este îndreptată spre viitor ci spre trecut. Acest trecut este perceput de universitare ca fiind unul demn de mândrie și încununat cu succes, mai mult decât un eșec. Nostalgia nu este altceva decât deresponsabilizarea și detașarea de

¹ Categorizarea conceptelor scrise cu italice este făcută de T. Constantin, 2004.

² "abdication of personal responsibility, a guilt-free homecoming" (traducere G. Panu).

un trecut pe care opinia generală îl vede ca regretabil și rău¹. Acest trecut regretabil nu poate fi și al lor, din moment ce carierele lor și deci viețile lor sunt unele încununat de succes. Nu pot da vina pe regim pentru că au reușit în viață, deci regimul le-a fost prielnic chiar dacă punctual recunosc unele neajunsuri ale acelor timpuri: „Nostalgia funcționează ca o sabie cu două tăișuri: pe de o parte este un antidot emoțional pentru politic, rămânând în același timp cel mai bun instrument politic” (Boym 2001, 58).

Totuși, nostalgia universităților nu este îndreptată expres spre regimul comunist (deși se suprapune acestei perioade), ci se referă la aspecte precum calitatea învățământului (pregătirea temeinică a profesorilor și a studenților), disciplina profesională sau chiar a vestimentației vremii (pe care o consideră mai elegantă și calitativ mai bună decât cea de astăzi). Uneori nostalgia lor este justificată din moment ce experiențele (istoria, trecutul) ce fac obiectul nostalgiei sunt experiențe pozitive: rezultate școlare de excepție (șefe de promoție), cariere de succes, familii reușite care le ofereau tot sprijinul, situație socială și financiară foarte bună etc. Pe de altă parte, la această nostalgie contribuie și dezamăgirea ce caracterizează orizontul așteptărilor (prezente sau viitoare). Ele sunt deziluzionate de situația actuală (studenți slab pregătiți, concurența de pe piața muncii care duce la deteriorarea relațiilor interpersonale care acum se bazează pe interes și invidie în loc de solidaritate și întrajutorare etc.) dar și îngrozite de faptul că se află la final de carieră, la o vârstă (a pensionării) în care se simt de multe ori neputincioase sau neadaptate. După încheierea activității profesionale (pensionarea) sunt universitățile împăcate cu trecutul lor? Sunt detașate, împlinite, sau dimpotrivă, frustrate, supărate? Se simt vinovate de anumite lucruri sau culpabilitatea este îndreptată spre alții, nu către sine? Cum se poate ajunge la o memorie împăcată?

Reconcilierea cu trecutul sau mai bine zis împăcarea cu prezentul sunt teme sensibile pentru universitățile timișorene. În primul rând, ele nu sunt împăcate cu faptul că îmbătrânesc, toate dispun de o voință fantastică și sunt împiedicate să acționeze de o sănătate precară sau de condiția fizică a unui om în vârstă. Uitarea (atât cea naturală, ce intervine odată cu trecerea timpului, cât și cea voită, refuzul de a-și aminti unele lucruri) le permite interviuatelor să facă pace cu trecutul lor, să-și vindece unele răni, lucru care duce la reconstituirea parțial eronată a trecutului, dând naștere unor narațiuni ușor idealizate și pe alocuri exagerate. Paradoxul face ca binomul tinerețe/bătrânețe să nu aibă de câștigat de pe urma faptului că nararea se face la bătrânețe, adică la o distanță considerabilă de timpul întâmplărilor, distanță ce ar presupune destulă detașare. Am detectat o nostalgie față de vârsta mea. Universitățile au ținut să remarce faptul că eu mă aflu la începutul unei cariere iar ele se află la sfârșitul lor, marcând parcă ciclicitatea naturală a lucrurilor, o carieră se termină, alta acum începe.

Nu regretă nimic din viața profesională, nu au muștrări de conștiință și rar au regrete, sunt împăcate și chiar mândre de toată viața lor, mai ales de cea profesională. În narațiunile lor, universitățile timișorene declară că au acționat la locul de muncă în calitate de subiecți făuritori ai propriei cariere și de cele mai multe ori neagă că ar fi

¹ Ideea este dezvoltată și de Svetlana Boym și Michael Kammen.

fost victimele unor acte de discriminare. Sunt sigure, încrezătoare în forțele proprii, conștiente și mândre de realizările lor profesionale și rareori recunosc că ar avea regrete sau nerealizări profesionale. Acordarea de prioritate activității profesionale în detrimentul vieții personale este cel mai întâlnit regret. Universitățile fiind conștiente de faptul că și-ar fi compromis cariera dacă ar fi acordat întâietate vreunui eveniment privat, aleg să-și neglijeze familia iar mai apoi să-și reproșeze acest lucru.

Amințirile universităților mai sunt pline și de evocări sentimentale legate de valoarea sau calitatea lucrurilor „de altă dată” sau „de dinainte de 89”: învățământul, profesorii, studenții, disciplina, rigurozitatea, conștiinciozitatea ș. a. nu mai sunt ce erau „odată”. Tema regretelor și nostalgiilor pentru învățământul din perioada comunistă este prezentă în toate interviurile, deși nu au existat întrebări care să i se adreseze direct. Singurul neajuns pe care-l sesizează este dificultatea procurării de bibliografie, precum și interzicerea unui număr semnificativ de autori, însă chiar și acest lucru este suplinit într-o anumită măsură de cursurile unor profesori excepționali sau prin copierea cărților rare (de specialitate) primite din străinătate.

Discursul asupra trecutului în general și asupra carierei în special relevă anumite automatisme ale gândirii și uneori chiar clișee de tipul celor care supraevaluează calitatea învățământului în vremea lui Ceaușescu. De multe ori doamnele intervievate au fost veritabile maestre ale eschivelor, ale debitului verbal și ale idealizării peste medie a propriului trecut profesional. Retorica emfazei este des întâlnită în discursul interviuatelor, ele folosind cuvinte grandioase, pretențioase, solemne. Iar dacă sentimentul greșelii nu există la niciuna dintre universitățile intervievate, în schimb, sentimentul succesului este exacerb. Memoria fericită este disimulată și este enunțată ca pretenție a recunoașterii meritelor profesionale de-a lungul carierei universitare. Presupoziția clarității față de sine a fenomenului recunoașterii le face pe interviuatele mele să declare că atât intrarea în câmpul muncii în universitate cât și avansarea în carieră se datorează exclusiv meritocrației. Sunt conștiente de succesul lor și evidențiază momente în care au avut parte de recunoaștere din partea altor persoane. Au fost elogiate și sărbătorite pentru meritele lor profesionale și povestesc aceste evenimente cu lux de amănunte și cu lipsă de modestie. Atribuirea către sine a meritelor se face atât prin enumerarea realizărilor personale cât și prin expunerea aprecierii din partea celorlalți, studenți, colegi, superiori, familie. Inclinația spre *happy ending* face ca „relele” să nu fie reamintite și „bunele” să fie subliniate. Din discursul interviuatelor lipsește complet autovictimizarea, ba mai mult decât atât, sunt prezente lauda de sine, mândria față de viața pe care a dus-o, față de acțiunile proprii și față de cariera pe care au reușit să o construiască. La adresa studenților, universitățile au avut doar cuvinte de laudă, atât în ceea ce privește pregătirea lor, cât și în ceea ce privește conduita morală, cu toate că unele respondente au subliniat că știau că unii dintre studenți sunt și informatori ai fostei Securități. Povestirile autobiografice ale universităților transformă „istoria trăită” în narațiune mitică. Părțile din interviu care abundă în detalii, calificative elogiatoare sau epitețe augmentative sunt cele ce se referă la parcursul profesional personal. Calitățile lor sunt subliniate iar defectele sau greșelile

minimizate sau omise. Din dorința de a ne convinge de veridicitatea povestirii, ele recurg la o serie de procedee care să sublinieze autenticitatea informațiilor și, mai ales, excepționalitatea evenimentelor relatate. Totuși, „putem denunța caracterul subiectiv, elogiativ al genului biografic, ne putem îndoii de caracterul său pur informativ, dar nu e mai puțin adevărat că aici e vorba de un discurs considerat veridic și a cărui funcție este în principiu referențială, cognitivă și documentară” (Segré 2000, 59). De aceea, autobiografiile narate de universitare nu intră în categoria ficțiunilor și constituie o valoroasă sursă documentară.

Narațiunile interviuatele aproape că se transformă în mituri despre sine, relatarea faptelor și realizărilor profesionale sunt de-a dreptul eroice, demne de legendele cu personaje sacre. Auto glorificarea biografiilor este prezentă în unanimitate în povestirile lor de carieră, universitarele fiind conștiente de valoarea și importanța personală și evidențiind aceste lucruri fără modestie. Nu există sentiment de vinovăție și e normal, din moment ce sentimentul succesului profesional este exacerbat.

Modelele feminine comuniste promovate sau chiar impuse (la fel și ideologia) nu au reușit să atragă toate femeile din România. Deși unele românce s-au lăsat ademenite de vorbele ce le promiteau egalitate, multe dintre ele s-au conformat doar de nevoie. Aceeași este situația în cazul universităților timișorene, unele au crezut în egalitarismul promovat discursiv, altele nu, dar s-au supus „pentru a supraviețui”.

Referințe bibliografice

- Bourdieu, Pierre. 2012. *Limbaj și putere simbolică*. Traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu; traducere din limba engleză de Laura Albușescu. Studiu introductiv de John B. Thompson. București: Editura Art.
- Boym, Svetlana. 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Branc, Simona. 2008. *Generații în schimbare. Modele de educație familială în Banatul secolului XX*. Iași: Editura Lumen.
- Dobre, Claudia Florentina. 2011. *Women Remembering Communism in Romania: Former Political Detainees' Perspectives, Women and Minorities Archives (DocWoment Series)*, nr. 3. p. 42-58.
- Kertzer, David I. 2002. *Ritual, politică și putere*. Traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeriu. Cuvânt înainte de Radu Florescu. București: Editura Univers.
- Koselleck, Reinhart. 2004. *Futures past. On the semantic of historical time*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Molloy, Peter. 2012. *Lumea dispărută a comunismului. O istorie orală a vieții cotidiene în spatele cortinei de fier*. Traducere din limba engleză de Cristina Vilceanu. București: Editura Rao.
- Neculau, Adrian (coord.). 2004. *Viața cotidiană în comunism*. Iași: Polirom.
- Ricoeur, Paul. 2001. *Memoria, istoria, uitarea*. Traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Editura Amarcord.
- Segré, Monique (coord.). 2000. *Mituri, Rituri, Simboluri în societatea contemporană*. Traducere de Beatrice Stanciu. Timișoara: Editura Amarcord.
- Todorova, M., Dimou, A., Troebst, St. (ed.). 2014. *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest-New York: Central European University Press.